

LUNDS
UNIVERSITET

I rollen som offer

En kvalitativ studie av hur offerstatus påverkar domstolens bedömning av trovärdighet och tillförlitlighet i våldtäktsärenden.

Av: Linnéa Gahm & Fanny Wahlström

LUNDS UNIVERSITET

Sociologiska institutionen

Handledare: Anna Rypi

Examinator: Agneta Mallén

Kandidatuppsats: SOCK04, 15 hp

Vårterminen 2018

Abstrakt

I våldtäktsärenden där stödbevisning saknas baseras ofta domsluten på målsägandes och den tilltalades utsagor. Detta innebär att trovärdighet och tillförlitlighet blir viktiga och inverkan faktorer. Forskning visar att det existerar en mängd föreställningar om vad ett offer är och hur ett offer bör agera för att kunna uppnå en legitim offerstatus. Beroende på hur väl målsägande kan sägas passa in på beskrivningen av ett riktigt offer kan uppfattningen av hur trovärdig och tillförlitlig denne är påverkas. Syftet med denna studie har således varit att undersöka hur föreställningarna om hur kvinnliga våldtäktsoffer bör agera har påverkat tingsrättens bedömning av trovärdighet och tillförlitlighet. Genom kvalitativ innehållsanalys har tio domstolsprotokoll analyserats med avsikten att urskilja faktorer, som karaktäriserar ett riktigt offer, som används för att motivera bedömningen av trovärdighet och tillförlitlighet. Denna studie visar på att målsägandes agerande efter våldtäkten är det som påverkar trovärdigheten mest. Om kvinnan är upprörd och ledsen tycks tingsrätten finna det mer troligt att händelsen gått till på det sätt som hon påstår. Tillförlitligheten tycks i sin tur påverkas mest om målsägande är alkohol- eller drogpåverkad. Domstolen ifrågasätter då, i många av fallen, om kvinnans utsaga och påståenden är tillförlitliga.

Nyckelord: Brottsoffer, Domstol, Tillförlitlighet, Trovärdighet, Våldtäkt.

Inledande ord

Vi vill till en början ägna ett stort tack till vår handledare Anna Rypi, universitetslektor vid Socialhögskolan, för det stöd och den uppmuntran som hon givit oss under arbetets gång. Att arbeta med det material som legat till grund för denna analys har inte alltid varit en rofylld uppgift och vi vill därför skänka en värmande tanke åt de personer vilka på något sätt varit inblandade i de ärenden som här kommer att analyseras. Avslutningsvis vill vi även tacka varandra för ännu ett gott samarbete inom uppsatsskrivande.

Linnéa Gahm och Fanny Wahlström

Lund 2018 - 05 - 21.

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	1
1.1 Bakgrund.....	1
1.2 Syfte och frågeställningar.....	2
1.3 Avgränsningar.....	3
2. Begreppsdefinitioner.....	4
2.1 Våldtäkt.....	4
2.1.1. ”Riktig våldtäkt”.....	5
2.2 Trovärdighet och tillförlitlighet.....	5
2.3 Offerbegreppet.....	6
3. Teoretiska utgångspunkter.....	7
3.1 Det idealiska offret.....	8
4. Tidigare forskning.....	8
4.1 Svensk forskning.....	8
4.2 Internationell forskning.....	9
5. Metod.....	11
5.1 Val av metod.....	11
5.2 Hermeneutisk ansats.....	12
5.3 Material och urval.....	13
5.4 Forskningsetiska överväganden.....	14
5.5 Kodning.....	14
5.6 Validitet, reliabilitet och generaliserbarhet.....	16
6. Presentation av domar.....	17
7. Analys och resultat.....	20
7.1 Relation till den tilltalade.....	20
7.2 Mötet/Situationen målsägande befinner sig i.....	22
7.3 Agerande under händelsen.....	24
7.4 Agerande efter händelsen.....	26
7.5 Alkohol och droger.....	30
7.6 Ifrågasättande av karaktär.....	32
8. Avslutande diskussion.....	34

8.1 Slutsatser.....	34
8.2 Framtida forskning.....	35
9. Källhänvisning.....	37
9.1 Litteratur.....	37
9.2 Artiklar.....	37
9.3 Webbällor.....	38
9.4 Juridiska källor.....	39

1. Inledning

Under de senaste åren har antalet anmälningar av våldtäktsfall ökat och debatten kring hur dessa hanteras inom rättsväsendet har växt sig stor både på den politiska och mediala arenan. År 2016 bedömde Brottsförebyggande rådet att enbart 11 % av de anmälningar som inkom till polisen klarades upp, varav diskussionen kring hur bevisvärderingen i dessa brott hanteras har fått stort fokus (BRÅ, 2018).

Åklagarens roll i ärenden om våldtäkt, men även gällande många andra våldsbrott, är att lägga fram bevisning vilken gör det möjligt att styrka att den tilltalade utom allt rimligt tvivel kan kopplas till den aktuella gärningsbeskrivningen. I dessa typer av ärenden är just detta en mycket svår uppgift då det ofta saknas direkt och konkret bevisning. Skulle dock sådan, så kallad stödbevisning, finnas är inte heller det alltid bevis nog för att en våldtäkt har ägt rum och domstolen hänvisas därför till att se till, och döma utifrån, de utsagor som lämnas av de båda parterna. På grund av detta brukar det ofta talas om att "ord står mot ord" och att rättens uppgift är att bedöma tillförlitlighet samt trovärdighet i det som, framför allt, målsägande återger om händelsen i fråga (Diesen & Diesen, 2013).

1.1 Bakgrund

Som ovan nämnts finns det en viss problematik vad gäller den rättsliga prövningen av just våldtäkt. Den svenska rättssäkerheten vilken, genom de allmänna rättsprinciperna (Asp & Ulväng, 2014), skall garantera att en individ inte kan dömas för ett brott om de aktuella rekvisiten¹ inte är uppfyllda gör det mycket svårt för domstolen att döma någon för våldtäkt. De siffror som Brottsförebyggande rådet (BRÅ, 2018) presenterat angående just personuppleringen för detta brott är dock förbryllande låga och vi ställer oss därför frågande till hur rätten värderar den bevisning som tas upp i målen.

Under slutet av 2017 har det så kallade Fittja-fallet uppmärksammats i media då de fem inblandade männen friades från våldtäkt i Södertörns Tingsrätt. Rätten menar i detta fall att tillräcklig bevisning inte har säkrats och att det därför har varit målsägandes berättelse som har varit avgörande för domslutet. Dennes målsägandebiträde, Elisabeth Massi Fritz, hävdar i sin tur att för stor press har legat på målsägande som, i mångas ögon, inte når upp till de

¹ Lagens villkor. De förhållanden som måste vara säkerställda för att lagen skall kunna tillämpas.

föreställningar som finns kring det "riktiga brottsoffret" (Göteborgsposten, 2017). Just detta, att målsägande inte alltid kan ses som "det riktiga brottsoffret", är det som vi intresserat oss för i denna uppsats där målsägandes uttalade trovärdighet och tillförlitlighet kommer att analyseras i förhållande till faktorer vilka har med just offerstatus² att göra.

Ordet brottsoffer dyker ofta upp i media då det rapporteras om brott mot oskyldiga personer. Detta ord kopplas därför ofta till just oskuld och det har otaligt många gånger fastställts att exempelvis barn som utsätts för brott eller våldtagna kvinnor är lättast att tillskriva denna offerroll (Bergénlov, Lindstedt Cronberg & Österberg, 2002). Vad som dock gör dessa föreställningar, om den våldtagna kvinnan som brottsoffer, problematisk är den felaktiga bild som ofta finns kring just våldtäkter. Majoriteten av de anmälningar som görs till polisen gäller inte fall där kvinnan blivit överfallen av en okänd man utan sker inom relationer mellan offer och gärningsman. Denna bild av vad en "riktig våldtäkt" är påverkar på så sätt även synen på den våldtagna kvinnan som brottsoffer.

Christian Diesen och Eva F. Diesen (2013) skriver i sin bok *Övergrepp mot kvinnor och barn – den rättsliga hanteringen* om hur det finns en stor mängd myter om hur ett "riktigt" brottsoffer bör bete sig och agera, såväl under våldtäktsförloppet som efter själva händelsen. I sitt analysarbete av både domar och förundersökningar gällande just våldtäkt kommer de fram till att det i dagens domskäl fortfarande finns spår av ett numera föråldrat tankesätt angående kvinnor vilka blivit utsatta för detta brott.

Kvinnorna, vilka är målsägande i dessa typer rättsärenden, tycks själva behöva bevisa att den typiska våldtäkten, i form av överfall, har skett och att hon som offer har gjort starkt motstånd och inte kan kopplas till någon skuld i samband med händelsen. Om detta inte går att säkerställa finns det en stor risk att hon istället bemöts med attityden att "hon får skylla sig själv" eller "det var ingen riktig våldtäkt" (ibid.).

1.2 Syfte och frågeställningar

I detta arbete har en analys av domar rörande 10 våldtäktsfall gjorts för att, om möjligt, finna exempel på hur målsägandes offerstatus påverkar dennes tillförlitlighet samt trovärdighet i domslut. Syftet med denna uppsats är således att belysa de problem som kan uppstå då rätten

² Offerstatus är något som bedöms utifrån olika faktorer och den som, vid utsatthet för brott, har lättats att erhålla fullständig och legitim status som offer. Se teoriavsnitt för utförligare definition.

tvingas göra en avvägning angående vilken av parternas utsagor som är mest tillförlitlig eller trovärdig. Genom en kvalitativ innehållsanalys ämnar vi därmed även att bringa visst ljus på den problematik som finns kring brottsoffer och de föreställningar som samhället konstruerat kring just detta begrepp.

För att uppnå ovan nämnt syfte har nedan frågeställningar formulerats och har fungerat som vägledning i den analys som genomförts.

- *Hur påverkar målsägandes offerstatus dennes trovärdighet och tillförlitlighet i domslut?*
- *Vilka faktorer relaterade till offerstatus påverkar trovärdigheten och tillförlitligheten mest?*

1.3 Avgränsningar

I denna uppsats har vissa avgränsningar gjorts. Dessa är baserade på dels tillgång till material, dels tidsbegränsningar och ekonomiska aspekter. Uppsatsens analys baseras således på domar vilka är avgjorda i tingsrätten, första instansen i det svenska domstolssystemet. Det skulle därför kunna vara så att domarna har ändrats i en annan högre instans. Om domarna i sig är friande eller fällande är dock inget som det i denna analys kommer att läggas någon större vikt vid. Detta för att bedömningen av målsägandes trovärdighet och tillförlitlighet är densamma oavsett friande eller fällande dom. Dessa ärenden rör även enbart fall där målsäganden är en kvinna, dels för att det är det mest förekommande i dessa typer av ärenden, dels för att kvinnan är den, av de två könen, vilken tidigare forskning visat är lättast att tillskriva offerstatus. I övrigt, vilket kommer att diskuteras mer djupgående under avsnittet för metod, är det enbart domstolsprotokollen som har fungerat som empiri för denna analys. Att även undersöka exempelvis förundersökningsprotokoll har under inledningskedet för detta arbete diskuterats men fått avfärdas på grund av just ekonomiska samt tidsmässiga begränsningar.

2. Begreppsdefinitioner

Nedan följer en beskrivning av de viktiga begrepp som kommer att användas i texten och där en tydligare definition kan behövas för att klargöra vilken betydelse de har för uppsatsen och dess analys. Inledningsvis ges en juridisk definition av våldtäkt och en utförligare beskrivning av vad som krävs för en fällande dom, detta för att tydliggöra de gällande rekvisiten och därmed vad rätten ska basera sin dom på. Trovärdighet och tillförlitlighet är de två begrepp som uppsatsen främst kretsar kring varför det är relevant att tydligt definiera deras betydelse, speciellt då begreppen ofta blandas ihop eller likställs. Avslutningsvis kommer begreppet offer att presenteras. Som framgår nedan är det ett svårdefinierat begrepp men vi avser här att åtminstone klargöra hur detta begrepp kommer att användas i den analys som nedan följer.

2.1 Våldtäkt

BrB 6 kap. 1 §

Den som genom misshandel eller annars med våld eller genom hot om brottslig gärning tvingar en person till samlag eller till att företa eller tåla en annan sexuell handling som med hänsyn till kränkningens allvar är jämförlig med samlag, döms för *våldtäkt* till fängelse i lägst två och högst sex år.

Detsamma gäller den som med en person genomför ett samlag eller en sexuell handling som enligt första stycket är jämförlig med samlag genom att otillbörligt utnyttja att personen på grund av medvetlöshet, sömn, allvarlig rädsla, berusning eller annan drogpåverkan, sjukdom, kroppsskada eller psykisk störning eller annars med hänsyn till omständigheterna befinner sig i en särskilt utsatt situation.

Är ett brott som avses i första eller andra stycket med hänsyn till omständigheterna vid brottet att anse som mindre grovt, döms för våldtäkt till fängelse i högst fyra år.

Är brott som avses i första eller andra stycket att anse som grovt, döms för *grov våldtäkt* till fängelse i lägst fyra och högst tio år. Vid bedömning av om brottet är grovt ska det särskilt beaktas, om våldet eller hotet varit av särskilt allvarlig art eller om fler än en förgripit sig på offret eller på annat sätt deltagit i övergreppet eller om gärningsmannen med hänsyn till tillvägagångssättet eller annars visat särskild hänsynslöshet eller råhet. (SFS 2013:365)

För en fällande dom i våldtäktsärenden krävs enligt Högsta Domstolen att de finner det utom rimligt tvivel att den tilltalade är skyldig till det som han eller hon blivit åtalad för (NJA 2017 s.316). Vidare räcker det inte att målsägandes utsaga anses vara mer trovärdig än den tilltalades och på så vis väger tyngre. Det är dock vanligt förekommande att det saknas vittnen och teknisk bevisning i dessa ärenden vilket gör ”ord mot ordsituationer” problematiska.

Målsägandes berättelse i förening med vad som i övrigt kommit fram i målet kan däremot innebära en fällande dom (ibid).

2.1.1 "Riktig våldtäkt"

I denna studie kommer begreppet "riktig våldtäkt" att figurera och det skall därför här förtydligas vad som menas med detta. Den tidigare forskning som nedan kommer att presenteras har funnit att vissa karaktäristika gör att våldtäkten, av både allmänhet och av domstolsväsendet, ses som mer "riktig". Dessa karaktäristiska kan till exempel gälla saker som att våldtäkten har skett i form av överfall av en okänd gärningsman, att våldtäkten innehåller inslag av grovt våld eller att den våldtagna kvinnan på ett mycket aktivt sätt har gjort motstånd för att förhindra det aktuella övergreppet. Detta är, enligt tidigare forskning, något föråldrade myter om hur våldtäkter går till och bör definieras och domstolsväsendet är idag väl medvetna om att så inte alltid är fallet (Diesen & Diesen, 2013). När det i denna uppsats hänvisas till eller talas om den "riktiga våldtäkten" är det således denna förklaring som skall hållas i beaktning.

2.2 Trovärdighet och tillförlitlighet

I och med att det i sexualbrottsärenden ofta uppstår "ord mot ordsituationer" där de inblandade parterna är de enda vittnena till händelsen blir begreppen trovärdighet och tillförlitlighet centrala. Dessa begrepp likställs ofta men det finns betydande skillnader i deras definitioner vilket kommer att redogöras för nedan. I sin bok *Bevisvärdering vid sexualbrott* ger Helena Sutorius (2014) en tydlig beskrivning av de två begreppen. Om en berättelse är trovärdig eller inte beror på det subjektiva intrycket av sanning som åhöraren anser att den har. Detta är likt de bedömningar av trovärdighet som vi gör i vardagslivet hela tiden. Beroende på åhörarens kunskap och hur väl berättelsen passar in i deras bild av verkligheten kan också uppfattningen av trovärdigheten och sanningshalten ändras (ibid). HD har i rättsfallet NJA 2010 s.671 uttryckt att en berättelses trovärdighet ska värderas utifrån om den är logisk, rik på detaljer, lång och levande samt att den ska vara fri från felaktigheter, motsägelser och svårförklarliga moment.

Tillförlitlighet handlar däremot om berättelsens bevisvärde och hur väl den kan ställas emot annan fakta och hur verklighetsförankrad den är. Denna bedömning handlar om att pröva

utsagan mot andra utsagor och fakta som har uppkommit i målet (Sutorius 2014). I ett utopiskt rättssamhälle ska alltså rätten bedöma trovärdighet och tillförlitlighet och då bara ta hänsyn till den utsaga som ges. När det gäller trovärdighet kan man förutom att bedöma en persons berättelse även bedöma trovärdigheten hos själva personen beroende på personlighet och andra karaktäristiska. Trots att personliga åsikter ska lämnas utanför rättssalen är det människor som dömer och därmed är det svårt att tro att dessa domare och nämndemän inte på något sätt blir påverkade av sina egna åsikter. Därmed är det inte helt osannolikt att de, om inte åtminstone undermedvetet, även gör en bedömning av till exempel en målsägandes trovärdighet som person och inte bara en bedömning av trovärdigheten i själva utsagan.

Det skall, trots ovanstående resonemang, poängteras att dessa begrepp används på ett något blandat vis både i den tidigare forskning som presenterats och i det material som analyseras. Det är därför med reservation för i vissa citat och återberättelser, som ovanstående begreppsdefinition är använd.

2.3 Offerbegreppet

En definition av målsägande ges i Rättegångsbalken 20 kap. 8§ där det står enligt följande:

Målsägande är den, mot vilken brott är begånget eller som därav blivit förnärad eller lidit skada (SFS 1964:166).

I BRÅ:s idéskrift *Brottsoffer: perspektiv på det brottsförebyggande arbetet* uppger de att det inte finns någon juridisk definition av begreppet brottsoffer och att det utöver det inte heller finns någon bestämd allmän definition av begreppet, utan dess innebörd bestäms utifrån vilken teoretisk utgångspunkt man använder (BRÅ 2007). Vad som ändå går att säga är att begreppet syftar på någon eller något som ett brott har begåtts mot utan att vidare definiera vad brott innefattar och vem eller vad som kan kallas brottsoffer (ibid). Därmed kan antagandet göras att för gemene man så likställs ofta målsägande och brottsoffer. Innebörden av detta blir således att de stereotypiska uppfattningarna, vilka förklaras mer ingående under teori- och tidigare forskningsavsnittet och som finns om brottsoffer, även appliceras på målsägande. Det är just detta som gör det svårt för att på ett tydligt sätt kunna säga att vi i detta arbete har använt oss utav en viss definition av brottsoffer då det inte med säkerhet kan sägas finnas någon och då begreppet har olika innebörd för olika människor i olika sammanhang. Det är dock detta som blir en del av syftet, att utgå från de föreställningar som

finns om brottsoffer, utan att de är vedertagna definitioner, och se hur dessa får betydelse i rättsliga sammanhang. När det i denna uppsats talas om just dessa föreställningar som finns om brottsoffer kommer det, likt begreppet ”riktig våldtäkt, att vara det ”riktiga brottsoffret” som används.

Ovan presenterat resonemang, om begreppen brottsoffer samt det "riktiga brottsoffret", kan även förklara hur ordet offerstatus har använts i uppsatsen. I nästkommande avsnitt, där Nils Christies (2000) teori om det idealiska brottsoffret redogörs för, framkommer att offerstatus enligt teorin bygger på och påverkas av de fem kriterier han formulerat. I vår användning av begreppet utgår vi från denna definition men kompletterar med faktorer som tidigare forskning funnit betydande. På så vis blir definitionen mer skraddarsydd för att handla om just våldtäktsoffer. Det är då de karaktäristika som kan sägas finnas hos ett ”riktigt brottsoffer” och en ”riktig våldtäkt” som här även påverkar offerstatusen.

3. Teoretiska utgångspunkter

I denna studie har, som ovan nämnts, syftet varit att peka ut vilka faktorer och karaktäristika hos målsägande som påverkar hur domstolen ser på dennes trovärdighet och tillförlitlighet. Intresset för detta väcktes då den väl omdebatterade domen av det så kallade Fittja-fallet kom och då det där tycks ha fått stor betydelse hur målsäganden inte lyckats leva upp till bilden av det ”riktiga brottsoffret” (Göteborgsposten, 2017). I genomförandet av denna studie har därför en teori som kan sägas behandla just detta använts för att på sätt och vis testa om de kriterier och karaktäristiska vilka teorin belyser som viktiga, har fått betydelse för bedömningen av målsägandes trovärdighet och tillförlitlighet. Den teori som har valts ut är således Nils Christies (2000, kap 2) teori om *Det idealiska offret*, vilken nedan kommer att presenteras närmare. Något som bör beaktas vad gäller denna teori är att den, trots dess fortsatta relevans idag, är flera år gammal och att det idag finns mycket mer kunskap om offer och om hur de flesta brott faktiskt sker. Denna teori är inte heller enbart anpassad för de brott vilka rör våldtäkt. Trots detta anser vi att denna teori, tillsammans med den tidigare forskning som nedan kommer att presenteras, utgör en god grund för den analys som denna studie ämnar genomföra. Det kan diskuteras huruvida teorier om genus och annan viktologi hade kunnat vara aktuell, men de har i detta fall valts bort då vi, som ovan nämnts, anser att teorin om det idealiska offret i kombination med den tidigare forskning som finns inom detta ämne belyser studiens problemformulering och syfte på ett bra och omfattande vis.

3.1 Det idealiska offret

I Nils Christies (2000, kap 2) teori om *Det idealiska offret* redogörs det för fem egenskaper som har inverkan på en persons offerstatus. Christie förtydligar dock att betydelsen av termen offer inte är något objektivt utan har olika innebörd för olika människor. Det idealiska offret syftar på den person eller kategori av individer som har lättast att erhålla fullständig och legitim status av offer när de blir utsatta för ett brott (ibid). De egenskaper och faktorer som Christie beskriver i sin teori ska alltså återspegla den samhälleliga bilden av vad ett ”idealiskt offer” är.

De första tre egenskaperna är sådana som kan återfinnas hos offret själv: (1) *Offret är svagt*, (2) *Offret är upptaget med ett respektabelt projekt*, (3) *Offret är på en plats som denne inte kan klandras för att vara på* (ibid). Personer som anses svaga är bland annat sjuka, gamla och unga människor, men även kvinnor som generellt ses som svagare än män. För att exemplifiera punkt två och tre så har en kvinna som är ute på en promenad mitt på ljusa dagen och blir överfallen lättare att erhålla en hög offerstatus jämfört med en berusad kvinna som går till en efterfest sent på kvällen och där blir våldtagen. Den senare kan klandras för att dels ha druckit men också för att frivilligt gått till efterfesten utan att ha tagit hänsyn till riskerna som det innebär.

De sista två egenskaperna handlar om gärningsmannen då det idealiska offret är beroende av och även skapar den idealiska gärningsmannen. (4) *Gärningsmannen är stor och ond*, (5) *Gärningsmannen är okänd och har ingen personlig koppling till offret*. Offret och gärningsmannen är ömsesidigt beroende av varandra då sambandet fungerar så att ju mer idealiskt ett offer är desto mer idealiskt blir gärningsmannen och vice versa (ibid).

Förutom dessa fem egenskaper tar Christie även upp en motsägelsefull sjätte punkt vilken innebär att trots denna svaga och oskyldiga front som offret behöver uppvisa måste hon eller han även vara tillräckligt stark för att bli hörd av sin omgivning (ibid).

4. Tidigare forskning

4.1 Svensk forskning

I den andra upplagan av rapportboken *Övergrepp mot kvinnor och barn – den rättsliga hanteringen* (Diesen & Diesen, 2013) har de väl insatta författarna och forskarna presenterat

forskning kring och statistik över våldtäktsärenden från åren 2004, 2006 och 2010. Ett av författarnas fokus har varit att undersöka varför så få fall av denna typ leder till åtal eller till en fällande dom. Forskningen belyser därmed just den problematik som finns kring bevisvärderingen och talar om hur stor press som läggs över på målsäganden i dessa ärenden. För att, utan stödbevisning, kunna döma en tilltalad för våldtäkt krävs att målsägandes utsaga kan ses som helt tillförlitligt. Detta, skriver författarna, gör att föreställningar och idéer om hur ett *riktigt* brottsoffer beter sig både under och efter ett övergrepp blir viktiga för utgången i fallet (a.a. s. 33–34.). I boken skriver författarna även att målsägandes tillförlitlighet påverkas av hur stora risker denne tagit i samband med övergreppet. Skulle kvinnan i fråga ha burit utmanande kläder eller uppträtt på ett promiskuöst sätt kan detta minska hennes tillförlitlighet i rättsfallet (ibid). Detta är alltså något som forskarna finner vara vanligt förekommande i de domar som studerats, men påpekar dock att den lagändring som skedde 2005 och vars förarbeten belyser dessa omständigheters irrelevans, har bidragit till att detta inte omnämns i domsluten på samma sätt som tidigare (a.a. s. 39).

Utöver och på grund av de faktorer som ovan beskrivs visar studien att om målsäganden passar bra in på beskrivningen av den teori som finns om det *idealiska offret* kommer denne med större säkerhet att mötas med uppfattningen att det verkligen är en våldtäkt som ägt rum (ibid.). Sammanfattningsvis menar författarna att det hos domstolen finns en viss kunskapsbrist kring vad ett brottsoffer är och hur ett offer för just våldtäkt och sexuella övergrepp beter sig genom den offerprocess som denne befinner sig i. De presenterar således en stark misstanke om att det vid friande domar, till stor del, är trovärdighetsbedömningen av målsäganden som är grund för hur domstolen dömer i fallet och att de sedan motiverar detta med brist på stödbevisning (a.a. s. 43, 45).

4.2 Internationell forskning

I artikeln *Sexual assault law, credibility, and "ideal victims": consent, resistance and victim blaming* av Melanie Randall (2010) redogör hon för, utifrån det kanadensiska rättssystemet, den problematiken som finns angående hur kvinnor som utsatts för sexuellt våld förväntas passa in i en viss offermall. Kvinnor som inte följer de stereotypiska uppfattningarna av ett "riktigt offer" har svårare att ses som trovärdiga. Inledningsvis skriver Randall (2010, s.408) att den mer generella bilden av våldtäkt är att det är en ovanlig företeelse med kraftiga våldsinslag, vilket innebär att de mer "vardagliga" och vanliga sexuella övergrepp som sker

hamnar i skymundan. Exempelvis överensstämmer inte alltid de övergrepp som en kvinna kan utsättas för av en partner med vad författaren valt att benämna ”real rape”, till skillnad från en överfallsvåldtäkt i en park.

När det gäller sexuella övergrepp förekommer det att kvinnor blir ifrågasatta för sitt eget beteende och då speciellt ett beteende som anses riskfyllt. Därmed kan hon själv anses skyldig till det hon blivit utsatt för. Randall (2010, s.409) skriver att det finns en uppfattning om att kvinnor själva bär ansvaret för sin egen säkerhet, för att hantera mäns sexuella uppmärksamhet och aggressioner samt att på ett korrekt sätt kunna beräkna och undvika risk. Konsekvensen av detta blir att om en kvinna på något sätt placerat sig i en riskfylld situation inte längre ses som ett ”riktigt offer” utan själv bär skuld för händelsen. Likt detta skriver även Lise Gotell (2008, s. 879) att bilden av det idealiska kvinnliga offret kräver att kvinnan aktivt försökt att undvika riskfyllda miljöer där risken för sexuella övergrepp existerar.

Tre andra faktorer som Randall (2010) uttrycker har betydelse för offerstatus och därmed trovärdighet är alkohol- och drogintag, visat motstånd och ett visst förväntat ”offerbeteende”. I en studie av Emily Finch och Vanessa E. Munro (2005) har de undersökt hur beslutsfattandet i domstol påverkas av om offret varit berusad. Studien styrker att om offret varit berusad kan hon ses som mindre trovärdig och att äktheten i hennes anspråk ifrågasattas mer frekvent. Betydelsen av om kvinnan visade motstånd under händelsen har bland annat Ellison och Munro (2009) visat i sin studie. Resultaten visade att många uppfattning är att en ”normal” respons på våldtäkt är att visa tydligt motstånd och att tillståndet då en kvinna ”fryser till”³ endast är giltigt då gärningspersonen är okänd. Samma studie fann även att det är till kvinnans favör om hon anmält händelsen snabbt efter och att hon under rättegången visar känslor och inte verkar för lugn och avståndstagande.

I en undersökning från Australien intervjuades åklagare angående vad som enligt dem påverkade trovärdigheten hos ett våldtäktsoffer, och hur detta i sin tur hade inverkan på om de valde att väcka åtal eller inte (Lievore, 2004). Forskaren fann fyra mer frekvent förekommande kategorier av egenskaper hos kvinnan som hade betydelse. 1. Hur *konsekvent* kvinnan är i sina uttalanden samt i hennes beteende efter överfallet. 2. Hur *genuin* och *förtroendeingivande* hon är i sin berättelse, att hon försöker vara sig själv, att hon inte överdriver samt att hon inte försöker förringa faktorer hon är rädd ska vara negativa för

³ I en stressfylld situation kan människan ta till en eller flera av de välkända psykologiska teknikerna "fight, flight or freeze". Att man fryser till i en sådan situation innebär således att man tappar all handlingsförmåga att antingen fly eller agera i självförsvar (PsycholoGenie).

henne, som till exempel alkohol. 3. *Beteendet* är viktigt då hon ska vara självsäker och avslappnad men samtidigt visa sig upprörd över det som hänt. 4. *Kommunikativa färdigheter* är viktiga då hon sammanhängande behöver kunna återge händelseförloppet och hålla sig saklig till brottet och omständigheterna (a.a. s.4). Majoriteten av de intervjuade ansåg även att domstolsjuryn ofta moraliskt klandrade offret om hon druckit alkohol eller frivilligt följt med en främling (a.a. s. 5). Vad som är värt att kommentera är att kvinnan verkar behöva balansera sitt agerande noga i domstol då hon samtidigt som hon ska vara avslappnad och lugn även ska visa känslor.

Menaker och Cramer (2012) betonar vikten av vittnesförberedelse med våldtäktsoffer innan de ska höras i rätten då detta kan få stor inverkan på hur trovärdiga de uppfattas vara. Förutom det verbala så visar forskning att det är till kvinnans fördel om hon har en avslappnad hållning, håller ögonkontakten samt visar genuina känslor (a.a. s.426). Trots dagens kunskap om våldtäktsoffer och om hur våldtäkter generellt går till så har det visat sig att många poliser, domare och andra verksamma inom rättsväsendet fortfarande har stereotypiska uppfattningar om hur ett våldtäktsoffer beter sig samt hur en ”riktig våldtäkt” går till. Detta innebär att vittnesförberedelse kan vara en avgörande strategi där kvinnorna får hjälp att agera utefter dessa stereotyper som kan hjälpa dem att ses som trovärdiga (a.a. s.430).

5. Metod

5.1 Val av metod

Metodvalet för detta arbete är kvalitativ innehållsanalys. Som namnet antyder ligger intresset i dokumentets innehåll där man försöker urskilja vissa ord eller uttryck som är mer vanligt förekommande och som på så vis bildar teman (May 2011, s. 246). Det är möjligt att både ha en klar uppfattning innan om vad som eftersöks i texten eller att ha ett förhållningssätt som mer liknar grundad teori där man förutsättningslöst letar efter teman (ibid). I detta fall är det snarare det förstnämnda som har använts men med en öppenhet för att hitta teman och utmärkande drag som inte tänkts på innan. I kvalitativ innehållsanalys avser man förstå texten genom den kontext den skapats i, vilket i detta fall är huvudförhandlingarna i de aktuella rättegångarna. Som Ericson et.al (1991) skriver väljs de delar som är relevanta ut för analysen för att visa på tendenser, mönster och system (May 2011, s. 249). En styrka med innehållsanalys är att den kan hjälpa till att synliggöra det som ligger dolt i texten, alltså det

som inte rättfram kommuniceras eller beskrivs. Detta innebär att det går att undersöka tankar, åsikter eller andra budskap som författaren kanske inte avsiktligt menade att förmedla (Denscombe 2009, s. 308).

Arbetsprocessen har på många sätt liknat det som Rennstam och Wästerfors (2015) förespråkar i sin bok *Från stoff till studie*. För att hantera sitt kvalitativa material har de delat in arbetet i tre processer vilka de benämner, sortera, reducera och argumentera. Inledningsvis har vi noggrant och ett flertal gånger gått igenom materialet för att göra oss bekanta med det och sorterat det i lämpliga och relevanta koder. Vi har inte använt oss utan någon kodningsmall utan har tilldelat varje kod en färg och sedan markerat i domarna de passager som passar in på en kod. Sorteringen bidrar till att ge en överblick över de olika beståndsdelarna och till att sätta de i ett sammanhang (a.a. s.82). Fortsättningsvis finns det behov av att reducera materialet då det ännu är för stort och då det är omfångsmässigt omöjligt att redogöra för allt. Vi har främst använt oss utav det som kallas illustrativ reduktion, där vi belyser vissa utdrag inom kategorin med avsikten att åskådliggöra de viktigaste och mest relevanta aspekterna av kategorin (a.a. s. 112). Avslutningsvis argumenterar vi för våra fynd genom både teori och tidigare forskning men även genom egna reflektioner av empirin (a.a. kap 5).

5.2 Hermeneutisk ansats

Då vår analys och kodning av dokumenten bygger på tolkningar är vi medvetna om att vår egen förförståelse och verklighetsram har betydelse. Som Tim May (2011, s. 235) skriver uppstår dokument genom att människor skapar dem och därför kan det vara användbart att utnyttja sina egna kulturella förståelser för att begripliggöra de inbäddade betydelserna som finns i dokumenten. För att använda oss utav en hermeneutisk ansats behöver vi bli medvetna om våra egna betydelseramar och vilka som finns i de dokument vi analyserar för att kunna urskilja skillnaderna mellan dessa (ibid). Dock ska försiktighet vidtas, för även om förförståelsen kan användas som ett verktyg i analysen så bör förhållningsättet ändå vara fritt från föreställningar och blicken generös i den inledande genomläsningen av materialet (Rennstam & Wästerfors 2015, s.75).

5.3 Material och urval

Då denna uppsats ämnar beröra hur domstolen bedömer tillförlitlighet och trovärdighet hos våldtäktsoffer har det mest lämpliga varit att utgå från de domstolsprotokoll som finns över just dessa typer av ärenden. Ett så kallat subjektivt urval har därför gjorts då detta på bästa sätt kan ge oss det material som ger mest, för arbetet, relevant information (Denscombe, 2009, s.37). För att nå detta urval har 10 domar i just våldtäktsärenden, mellan år 2014 och 2017, plockats ut från databasen InfoTorg Juridik. Här har "våldtäkt" varit det enda sökordet, under avgöranden, som har använts och därmed gett oss möjligheten att välja fritt bland de domar som finns med just denna brottsrubricering.

Då den geografiska platsen och andra möjliga omständigheter inte anses ha någon betydelse för den analys som arbetet ämnar bygga på gjordes det enkla valet att välja ut de 10 första tingsrättsdomarna som presenterades i databasen. Dessa har sedan kontrollerats så att de stämmer överens med riktlinjen att målsägande är kvinna och den/de tilltalade är av manligt kön. Dessa kriterier, vad gäller könet på parterna, baseras på de teorier och den forskning som finns och talar om hur en kvinna lättare uppnår offerstatus. Valet att använda oss av ett, på detta sätt, icke-sannolikhetsurval har gjorts då vi anser det vara svårt att inkludera tillräckligt många domar för att kunna säga något om representativiteten. Detta kommer att beröras mer under avsnittet för validitet, reliabilitet och generalisering.

Då intresset ligger i att undersöka hur domstolens syn på offerskap påverkar bedömningen av trovärdigheten samt tillförlitligheten har vi, som tidigare nämnt, enbart valt att utgå från domstolsprotokollen som finns över de aktuella fallen. Vad som behöver tas i beaktning vid en sådan analys är hur detta material aldrig kommer att kunna återspegla någon objektiv bild av hur situationen i rättssalen har uppfattats av alla närvarande parter. Då materialet som ligger till grund för vår analys är upprättat av enskilda personer finns det alltså viss risk att det är just deras subjektiva uppfattning av det som framkommer under förhandlingarna som återges i protokollen. Med detta menas att det, i praktiken, skulle kunna finnas subjektiva åsikter hos enskilda domare och nämndemän vilka har påverkat trovärdighets- och tillförlitlighetsbedömningen men som inte framkommer i protokollet.

Med ovanstående resonemang i åtanke har det reflekterats över materialets trovärdighet. Som May (2011, s. 244) skriver är det viktigt att bedöma om de personer som upprättat materialet kan ses som pålitliga i sin observation och tolkning. Vad gäller detta material kommer vi dock

fram till att upprättaren av protokollen, på grund av utbildning och de fasta förhållningsregler som finns inom rättsväsendet, ger en så objektiv framställning som möjligt.

5.4 Forskningsetiska överväganden

Att göra en etisk reflektion är viktigt för att både skydda deltagarna och undersökningens integritet (May 2011, s. 80). I denna undersökning är inte parterna i målet medvetna om att de är subjekt för den aktuella studien. Så även fast dessa dokument är offentliga handlingar har vi valt att anonymisera domarna genom att ge dem en siffra mellan 1 – 10. Utöver det har alla namn bytts ut till målsägande och tilltalad, även i citerade texter, samt att inga geografiska platser återges. På grund av denna anonymisering kan information om de aktuella domarna först ges ut på begäran.

Trots att alla domar har fastställt sina avgörande, fällande eller friande, så väljer vi att inte benämna de inblandade parterna i målet som offer eller gärningsman, oavsett domens utfall. Detta för att dessa begreppen är väldigt värdeladdade och för syftet med undersökningen finns det ingen betydelse för vår roll som forskare att lägga någon värdering i skuldfrågan. På grund av att parterna i målet har haft olika inställningar till händelsen vill vi poängtera att när vi, i vår resultatredovisning, citerar eller redogör för delar av domarna, och då återger en av parternas berättelse, inte på något sätt lägger någon egen värdering i om den ena versionen skulle vara mer eller mindre trovärdig än den andra.

5.5 Kodning

Materialet som har valts ut har efter en första genomgång kodats enligt teman/kategorier vilka har bestämts utifrån den kunskap som tidigare forskning och teorin om det idealiska offret har gett oss. Dessa teman är alltså noga utvalda för att kunna peka ut egenskaper som på bästa sätt karakteriserar ett ”riktigt offer” och som sedan kan ha haft betydelse för den trovärdighets- och tillförlitlighetsbedömning som tingsrätten gjort av målsägandens utsaga. Utöver dessa teman, baserade på vår förståelse, har vi ämnat ha ett så öppet förhållningssätt till materialet som möjligt och låta materialet, snarare än våra egna hypoteser, bestämma vilka teman som skall utgöra grunden för vår analys. Detta tillvägagångssätt kan därför ses som abduktivt, trots att det i efterhand skall sägas att resultatet som presenteras utgörs av till största del deduktiva koder, baserade på teorier om vad som bäst beskriver ett idealiskt offer

(Hennink, Hutter & Bailey 2010, s.218). Nedan följer en redogörelse för de teman och kategorier vilka har använts för att analysera materialet för denna uppsats.

Relationen till den tilltalade: Detta tema, som handlar om målsägandes relation till den tilltalade, har kodats ut från materialet då den kan jämföras med en av punkterna som Nils Christie lägger fokus på i sin teori om det idealiska offret. I denna teori lyder en av de fem punkterna, vilka skall vara uppfyllda för att offret skall kunna tillskrivas hög offerstatus, att gärningsmannen skall vara okänd för offret.

Mötet/situationen målsägande befinner sig i: I Christies teori finner vi även nästa tema som handlar om hur målsägande stöter ihop med den/de tilltalade. I teorin om det idealiska offret menar Christie att målsägande eller personen i fråga skall befinna sig på en plats som denne inte kan klandras för att vara på. En annan av dessa punkter beskriver även att personen skall vara upptagen med respektabelt projekt. Med denna teori i åtanke har därför koder som handlar om vart målsägande befann sig vid tillfället för den aktuella händelsen, vad denne gjorde på platsen och vad som kan ha lett fram till övergreppet kategoriserats in i detta tema.

Agerande under händelsen: Inom detta tema har koder vilka beskriver målsägandes agerande precis innan och under den påstådda våldtäkten placerats. Dessa är av intresse då tidigare forskning funnit starka belägg för att domstolen lagt stor vikt vid målsägandes agerande under våldtäkter. Om kvinnan i fråga har gjort motstånd eller inte är en sådan faktor som, enligt forskningen, har haft inverkan på den bedömning som domstolen gör.

Agerande efter händelsen: Likt kategorin om målsägandes agerande under händelsen har forskning visat att kvinnor som uppträder på ett känslomässigt sätt i rättssammanhang har större chans att ses som trovärdiga och sanningstalande. På grund av detta har just sådana beteenden, som sker efter den påstådda våldtäkten, plockats ut och analyserats i detta arbete.

Alkohol och droger: Detta tema innehåller koder vilka beskriver målsägandes möjliga berusning vid det aktuella tillfället, men även visst, långvarigt, drogmissbruk har placerats under detta tema. Alkohol- och drogintag har, enligt forskning visat sig ha betydelse för hur trovärdig målsägande anses vara. Detta är även något som kan anses finnas med i Nils Christies teori och punkten om hur offret skall vara upptagen med ett respektabelt projekt. Vi menar här att det går att argumentera för att ett icke-respektabelt projekt skulle kunna vara intagandet av alkohol och droger.

Ifrågasättande av karaktär: Detta sista tema som plockats ut från materialet skulle kunna ses som ett tema som är mer induktivt än deduktivt, då vi lagt till denna kod en bit in i vår genomgång av materialet. Här faller koder in vilka har haft betydelse för hur målsägande framställs som person. Det kan, som presenteras i resultatet, handla om vilka kläder målsägande bar vid den aktuella händelsen eller om hur hennes sexuella erfarenheter ser ut. Anledningen till varför detta tema, trots dess induktiva form, har valts ut och ses som relevant för analysen kan förklaras med vår bedömning av att just detta skapar en form av skuldbeläggning gentemot målsägande, som i sin tur kan påverka trovärdighets- och tillförlitlighetsbedömningen.

Trovärdighetsbedömningen: Då arbetet syftar till att undersöka hur målsägandes offerroll påverkar dennes trovärdighet och tillförlitlighet behövdes, som ett sista steg i kodningen, just dessa bedömningar tittas närmre på. I domslutet för varje protokoll har därför meningar och formuleringar vilka handlar om just detta plockats ut. Varje protokolls domslut har alltså kodats på sitt egna vis för att om möjligt finna tecken på att övriga koder tagits upp i samband med trovärdighets- och tillförlitlighetsbedömningen. Till följd av detta tillvägagångssätt har just detta tema inte presenterats under ett eget stycke i resultatavsnittet utan kommer istället att redogöras för under de övriga, ovanstående kategorierna.

5.6 Validitet, reliabilitet och generalisering

Vad gäller trovärdigheten i denna studie finns det ett par faktorer att ta hänsyn till. Då arbets sättet har varit av kvalitativ sort och utgår från våra, som forskares, subjektiva tankar och förståelse av det fenomen som studeras är det svårt att visa på total träffsäkerhet och trovärdighet. Valet av metod och hur vi i denna har nyttjat tidigare forskning och teori kring ämnet gör dock att det resultat som redovisas nedan inte enbart grundar sig i våra subjektiva uppfattningar och föreställningar utan i tidigare forskningsresultat.

Med detta sagt kan vi inte yrka på varken total validitet eller reliabilitet. Den, för studien, aktuella datan kan inte, med säkerhet, sägas återspegla den verkliga bilden av hur trovärdighets- och tillförlitlighetsbedömningar görs i rättssammanhang. Däremot kan den visa på tendenser och samband vilka tycks vara återkommande i det material som studerats. Som Denscombe (2009) skriver är det, inom samhällsvetenskapen, ett återkommande problem att kontrollera just trovärdigheten i studierna. Detta beror till stor del på den komplicerade

replikerbarheten av sociala fenomen (a.a. s. 379). Denscombe (2009) skriver vidare att återskapandet av en social inramning av samma människor och samma miljö är en svår uppgift då tiden samt andra faktorer inverkar. I denna studie är dock materialet, i form av domstolsprotokoll, bestående vilket skulle underlätta en möjlig replikation något.

Med ovanstående resonemang kring validitet och reliabilitet samt det något begränsade urval som ligger till grund för arbetet går det inte heller att påstå någon generaliserbarhet. Däremot är det inte heller helt osannolikt att dessa fynd skulle kunna återfinnas. Alla svenska domar skall upprättas på samma sätt enligt samma regelverk och alla rättsliga bedömningar skall göras utifrån samma lagar. Detta innebär alltså de fynd som gjorts bör återfinnas även i andra domar.

6. Presentation av domar

Nedan följer en kort sammanfattning av de tio domar som använts i detta arbete. Syftet med denna presentation är att göra det enklare att förstå resultatredovisningen samt den diskussion och analys som följer därefter. Som tidigare nämnt har vi för att anonymisera domarna valt att döpa om dem och gett dem en siffra mellan 1–10.

Dom nr. 1: Målsägande föreslår att hon och den tilltalade, som hon känt i ca tre år, ska ses och festa ihop. Målsägande blir mycket berusad och får hjälp av den tilltalade att ta sig hem från krogen. Uppe i lägenheten somnar målsägande och vaknar av att den tilltalade går ut genom dörren. Hon märker att hennes byxor är neddragna och att sperma rinner från underlivet. Den tilltalade nekar till att inte ha haft samtycke men tingsrätten finner på grund av bevisning att målsägande har befunnit sig i en särskilt utsatt situation vilket den tilltalade borde ha förstått. Den tilltalade döms således för våldtäkt.

Dom nr. 2: Målsägande åker efter en utekväll till en efterfest tillsammans med de tilltalade. Hon är mycket berusad och har på efterfesten samlag med två av killarna på festen. Samlagen filmas av den tredje killen och sänds live på Facebook. Målsägande har inget minne från händelsen men har i efterhand sett filmen och menar att killarna skall åtalas för våldtäkt. Tingsrätten bedömer att målsägande, på grund av berusning, har befunnit sig i en särskilt utsatt situation och de tilltalade döms för våldtäkt.

Dom nr. 3: Målsägande möter upp de två tilltalade på en camping för att köpa sprit. De börjar dricka alkohol tillsammans och blir mycket berusade. Målsägande har samlag med de tilltalade men motsätter sig detta, vilket förbipasserade vittnen hör. Polisen kallas till plats och vittnar om en mycket berusad, förtvivlad och rädd målsägande som säger att hon blivit våldtagen. Målsägande körs till sjukhus för att genomgå undersökning vilken senare kan styrka att visst sexuellt våld har förekommit. Målsägandes utsaga ses trots berusning, men tillsammans med det rättsintyg som utfärdats, som såväl trovärdig som tillförlitlig och de tilltalade döms för våldtäkt.

Dom nr. 4: Målsägande och den tilltalade träffas på en fest hos en gemensam vän. När det är dags att sova går de båda parterna in i ett enskilt rum där den tilltalade vid två tillfällen under natten har samlag med henne utan samtycke. Vid det första tillfället försöker hon med ord och visst våld få honom att sluta, medan hon vid det andra tillfället låter honom genomföra samlaget. Dagen efter berättar hon för två av sina vänner och anmäler sedan händelsen till polisen tre dygn senare. Tingsrätten bedömer hennes utsaga som både trovärdig och tillförlitlig. Den tilltalade döms på grund av detta och annan bevisning som förekommit för våldtäkt och försök till våldtäkt.

Dom nr. 5: Målsägande befann sig på en färja med sin före detta pojkvän och dennes familj. Under kvällen dracks det en del alkohol och vid ett tillfälle kom de tilltalade fram och började prata med målsägande. Hon blev lite intresserad utav en av de tilltalade och pratade mycket med honom under kvällen. Längre in på kvällen/natten blev hon mycket berusad och hamnar i de tilltalades hytt. Här tvingades hon till samlag och oralsex med de tilltalade som var mycket aggressiva mot henne. När hon anmälde händelsen till polisen visste hon inte vilka de tilltalade var men hittade dem senare på Facebook via namnet på ett nyckelkort som råkat komma med henne hem. De tilltalade borde, enligt tingsrätten, ha förstått att målsägande befann sig i en särskilt utsatt position och de döms därför för grov våldtäkt.

Dom nr. 6: Målsägande befinner sig på en konsert med sin tjejkompis och har innan dess druckit en del alkohol och är därför berusade. Målsägande och hennes kompis börjar hängla och kort därefter dyker den tilltalade upp med sin kompis. Även den tilltalade är kraftigt berusad och han och målsägande börjar ganska snabbt efter mötet att kyssas. De två separeras i folkvimlet en bit från sina vänner och hamnar upp emot ett staket där målsägande menar att den tilltalade håller fast henne mot staketet och rör vid henne samt försöker att genomföra ett samlag med henne mot hennes vilja. Ordningsvakter uppfattar efter ett tag vad som sker och

ingriper. Tingsrätten finner att målsägande varit i en särskilt utsatt situation och att målsägande utförde handlingen med uppsåt och han döms därmed för våldtäkt.

Dom nr. 7: Parterna möts på en bar då de har gemensamma vänner. Efteråt går målsägande med den tilltalade upp i hans lägenhet för att ta en drink tillsammans. Där börjar de med samtycke att kyssas men en bit in börjar målsägande känna sig obekvämt och vill avbryta. Den tilltalade påstår att han uppfattade det som att målsägande gillade dominanssex och genomförde därför samlaget som han trodde skedde med samtycke. Tingsrätten fann att den tilltalade genomförde samlaget med våld men att han inte gjorde det med uppsåt och därför ogillades åtalet.

Dom nr. 8: Målsägande påstår att hon på en kryssning blev indragen i en båthytt av en främmande man som där tvingade henne till samlag. Viss bevisning talar emot målsägandes utsaga och den version som den tilltalade berättar är på inget sätt osannolik. I och med avsaknad av vittnen och annan bevisning ogillas åtalet.

Dom nr. 9: Denna dom består av tre separata händelser där det är tre olika kvinnor som blivit utsatta. Det är tre män som står åtalade varav en av männen står åtalad för alla tre händelser och de andra två är åtalad för en var.

Fall nr. 1: De två tilltalade ska ha brutit sig in i målsägandes lägenhet. Detta för att den ena mannen ville hämnas på henne då hon angivit honom för ett vapenbrott. Under händelsen ska de med våld tvingat målsägande till samlag med båda tilltalade. Tingsrätten fann de båda männen skyldiga och de dömdes för grov våldtäkt.

Fall nr. 2: De två tilltalade har bestämt träff med målsägande då hon arbetar som eskort. När hon anländer till platsen låser de in henne i ett källarutrymme där de under flera timmar ska ha våldfört sig på målsägande. De tilltalade kontaktar en av målsägandes väninnor och begär pengar för att låta målsägande gå. Väninnan kontaktar då polisen som anländer till platsen och befriar kvinnan. De båda männen döms för grov våldtäkt.

Fall nr. 3: Då målsägande letar bostad har hon bestämt träff med den tilltalade då han säger sig ha en lägenhet att hyra ut. När hon anländer till platsen till platsen hoppar hon in i den tilltalades bil varav han kör iväg till en ödslig parkering. Där ska han sedan förgripit sig på målsägande och först efter ett par timmar låtit henne gå. I tingsrätten finner de att den tilltalades ska dömas för grov våldtäkt.

Dom nr. 10: Målsägande som har en missbrukarbakgrund åker till den aktuella platsen med förhoppningen om att kunna köpa droger. De tilltalade påstår att hon valt att betala drogerna

genom att utföra oralsex medan målsägande säger att ett flertal män våldtagit henne när hon anlände till platsen. Då tillförlitligheten i målsägandes uppgifter anses vara svag och i brist på annan bevisning så ogillas åtalet.

7. Analys och resultat

7.1. Relationen till den tilltalade

I samtliga utav de domar som analyserats i detta arbete har målsägandes relation till den eller de tilltalade redogjorts för. I hälften av ärendena, fem av tio stycken, har det funnits någon form av kontakt mellan parterna innan den för domen aktuella händelsen, medan det i den andra hälften varit två, eller flera, för varandra okända parter. Dessa redogörelser har alla presenterats i början av parternas utsagor och de har i dessa fått lämna information om hur det, om befintliga, förhållandet sett ut. Ett exempel på saker som har tagits upp i ärenden där målsägande och den tilltalade känner varandra är om det funnits någon tidigare sexuell kontakt.

I dom nr. 1 berättar målsägande att hon har känt den tilltalade i 3 år och att de tidigare har umgåtts ensamma. Den tilltalade, som målsägande uppfattar som en generellt "flörtig" person, skall då ha gjort närmanden men accepterat att målsägande har sagt nej till dessa. Liknande berättelse finns i dom nr. 3 där målsägande tidigare har träffat den tilltalade och då, enligt henne själv, avböjt sexuellt umgänge med denne. En dom där tidigare sexuellt umgänge har förekommit är dom nr. 2. Här har målsägande även yttrat att hon känt stort förtroende för den tilltalade och att hon hade kunnat vända sig till just honom för att prata om en sådan här händelse.

Något annat som förekommer i två av domarna, dom nr. 2 och dom nr. 3, är hur målsägande hyst negativa känslor för en av de tilltalade. I båda dessa fall har målsäganden alltså haft en god relation till en av de tilltalade medan det funnits någon form av konflikt eller ogillande gentemot någon av de andra.

Trots att samtliga domar innehåller redogörelser för relationen mellan parterna är detta inte något som tycks påverka trovärdigheten eller tillförlitligheten i det som parterna sedan berättar. I dom nr. 5 har tingsrätten dock gjort bedömningen att det inte finns anledning att tro att målsägande skulle anklaga, för henne, helt främmande män om händelsen i själva verket

inte ägt rum. Utöver detta finns det inga andra exempel där relationen mellan målsägande och tilltalad sägs ha påverkat den trovärdighets- och tillförlitlighetsbedömning som tingsrätten gjort.

Detta tema kan dock sägas ha ett starkt samband med den teori som Nils Christie (2000) presenterat om det idealiska offret. Han menar med denna att en person, för att uppnå största möjliga offerstatus, bör ha utsatts för brott av en okänd gärningsman. I hälften av de aktuella domarna är, som presenterat ovan, fallet inte så och av materialet att döma finns det inga tecken på att just relationen mellan parterna ska ha haft någon betydelse för tingsrättens bedömning av trovärdighet och tillförlitlighet. Det enda som i tingsrättens uttalande kan kopplas till just relationen till den/de tilltalade gäller det som framkommer i dom nr. 5 och som presenterats ovan. Utifrån detta går det att tolka tingsrättens uttalande som att målsägandes utsaga kan ses som trovärdig just för att det inte är rimligt att tro att helt oskyldiga män skulle anklagas för en sådan händelse. Den teori som Christie (2000) presenterat om hur brottsoffer ses kan alltså utifrån materialet inte sägas ha påverkat de bedömningar som tingsrätten har gjort vad gäller just förhållandet mellan parterna.

Den forskning som presenterats tidigare i detta arbete visar dock tydligt på tanken om att en så kallad ”riktig våldtäkt” handlar om en kvinna som blir överfallen av en för henne okänd man. Trots att denna åsikt nu kan ses som något föråldrad är risken, om dessa tankegångar skulle finnas kvar idag, att en målsägande som känner sin gärningsman inte lika lätt uppnår fullständig offerstatus. Med det sagt skall det återigen poängteras att detta inte är något som framgår utav det material som studerats här. Vad vi dock, under arbetets gång, reagerat på är hur stor del av målsäganden som har haft en relation till den/de tilltalade och som uttryckt att de har känt förtroende för denne. I propositionen *Skärp straff för mord* (2013/14:194, s. 23) står det om hur det vid påföljdsfrågan för mord skall tas i beaktning om brottet begåtts med särskild hänsynslöshet, vilket enligt detta förarbete kan innebära att brottet begåtts mot en närstående. Dessa försvårande omständigheter skall enligt Brottsbalken 29 kap. 2 § (SFS 2010:370) beaktas vid varje särskild brottstyp och vi ställer oss därför frågande till om detta, att brottet är begånget mot en närstående, skall tas hänsyn till även vid våldtäkt och varför detta i så fall inte har framgått i det aktuella materialet. Det skall dock tilläggas att urvalet av domar inte inkluderar ärenden där parterna vid tillfället för den aktuella händelsen har haft en nära sexuell relation till varandra och att utfallet därmed hade kunnat se annorlunda ut om sådana ärenden hade studerats.

7.2. Mötet/situationen målsägande befinner sig i

Utöver relationen mellan målsägande och tilltalad presenteras i alla domar det som i detta arbete har valts att kallas för mötet/situationen som målsägande befinner sig i. I denna kategori faller alla redogörelser kring hur det kommer sig att de båda parterna befinner sig på samma plats för den aktuella händelsen.

Att parterna, i sina utsagor, beskriver just hur de träffade den/de tilltalade kan tyckas falla sig helt naturligt då detta är ett sätt för dem att beskriva hur händelseförloppet gick till. Utan denna redogörelse skulle det säkerligen bli svårt för domstolen att skapa sig en bild av händelseförloppet och det blir därför fullt relevant att låta parterna beskriva just detta.

I samtliga fall finns det alltså beskrivningar av hur målsägande stött ihop med den/de tilltalade. Dessa beskrivningar skiljer sig dock något åt vad gäller bland annat längd och utförlighet. I sju av de tio domarna kan målsägande ses som initiativtagande till mötet då denne på något sätt har bestämt träff med den/de tilltalade eller föreslagit att de skall gå hem tillsammans. Utöver detta finns det exempel då målsägande, innan den påstådda våldtäkten, har inlett någon form av sexuell kontakt med den/de tilltalade. Idag anses detta inte vara något som ska påverka målsägandes senare inställning till sexuellt umgänge och det blir därför intressant att se hur just detta har påverkat domstolens trovärdighets- och tillförlitlighetsbedömning.

En av domarna som innehåller just denna typ av beskrivning, där målsägande till en början medverkat i någon form sexuell umgänge med den tilltalade, är dom nr. 6. Här har tingsrätten tydligt förklarat att den tilltalade, trots det, på inget sätt har rätt att anta att fortsatta sexuella handlingar är tillåtna.

Oaktat vilken version som är riktig i detta skede kan det enligt tingsrätten mening inte ha påverkat om det – i det senare ifrågasatta skedet – kan ha förelegat samtycke eller inte eller huruvida den tilltalade kan ha haft fog att uppfatta det så. Det är därför inte av någon avgörande betydelse exakt vad som hänt under detta första skede. Den tilltalade har under inga omständigheter enbart på den grund av att han i ett skede fått hängla med målsägande någon rätt att tro att han därefter får gå vidare.

(Dom nr. 6, s. 13)

En annan dom som blir intressant vad gäller just detta är dom nr. 10. Här har målsägande åkt till platsen i hopp om att träffa någon som kan sälja narkotika till henne. Dessa uppgifter skall målsägande till en början ha undanhållit av rädsla för att verka mindre trovärdig. Tingsrätten menar dock att detta undanhållande istället får motsatt effekt och kan påverka hennes trovärdighet. Vad gäller just narkotikahandeln poängterar tingsrätten att det inte finns anledning att se annorlunda på åtalet på grund av detta. Sammantaget kan det därför konstateras att det inte är mötet och köpet av narkotika i sig som får betydelse utan snarare att det är lögnen om det som tas i beaktning.

Till skillnad från de domar som presenteras ovan finns det ett fåtal där målsägande inte frivilligt har mött den/de tilltalade. En av dessa domar är dom nr. 9, fall nr. 1, där målsägande befinner sig sovandes i sin lägenhet när de två tilltalade bryter sig in och begår det påstådda övergreppet. Detta att målsägande kan sägas befinna sig på, en för henne, trygg plats är dock inget som uttryckligen skall ha påverkat trovärdighetsbedömningen i denna dom.

Som ovan nämnt kan det alltså i sju av tio fall sägas att målsägande varit delaktig eller initiativtagande i beslutet att träffa den/de tilltalade och i majoriteten av dessa har målsägande även haft någon form av sexuell kontakt med den/de tilltalade innan den påstådda händelsen. Detta kan exempelvis, som beskrivs ovan, handla om hur målsägande har "hänglat" med den tilltalade. I detta fall, dom nr. 6, har tingsrätten gjort bedömningen att detta inte på något sätt kan ge den tilltalade tillåtelse att tro att någon vidare sexuell kontakt är aktuell. Detta finner vi intressant då det kan anses strida mot de uppfattningar som den tidigare forskningen visar finns kring just detta. Diesen och Diesen (2013) har i sin studie funnit bevis för att kvinnor vilka anses ha tagit större risker vad gäller sitt beteende och sexualitet har fått minskad tillförlitlighet i rättssammanhang. Detta skriver även Randall (2010) om och menar att kvinnan kan ses som ansvarig för mannens sexuella uppmärksamhet och aggressioner. Risktagandet som kvinnan gör i samband med våldtäkten kan därför, menar forskningen, få betydelse för hur tillförlitlig kvinnan anses vara. Diesen och Diesen (2013) skriver även om hur den lagändring som skedde år 2005 kan ha fått betydelse för just dessa typer av tillförlitlighetsbedömningar. I förarbetena till denna nya lag betonades det att just dessa typer av omständigheter inte skall beaktas i bedömningen av trovärdighet och tillförlitlighet. Vad författarna då hävdar är att dessa typer av motiveringar nu lyfts bort från domslutsbeskrivningen även om de till viss del, trots lagändringen, kan ha legat till grund för beslutet. Det skall dock påpekas att detta enbart är spekulationer och inget som går att bevisa med det material vi har utgått från i detta arbete.

Angående Nils Christies (2000) teori om det idealiska offret finns det en punkt som kan anses ha viss relevans för detta tema. Han menar i sin teori att personen som utsätts för brott skall vara upptagen med en respektabel aktivitet. I vissa av dessa fall kan det sägas att målsägande inte har varit uppehållen med en sådan respektabel aktivitet då parterna mötts för att dricka alkohol eller bruka narkotika. Detta är dock inget som tingsrätten poängterar har fått betydelse för den bedömning som gjorts vad gäller trovärdighet och tillförlitlighet.

7.3. Agerande under händelsen

Något som beskrivs utförligt i domarna är målsägandes agerande under händelsen. Vad som är centralt i dessa redogörelser är huruvida målsägande har gjort motstånd och på vilket sätt hon har gjort det. I de aktuella ärendena har kvinnorna reagerat väldigt olika på situationerna och haft olika sätt att hantera hotet och våldet. Att händelseförloppet redogörs för av parterna i målet är naturligt under huvudförhandlingar oavsett vad åtalspunkten är, då agerandet är det som avgör om åtalet ska bifallas eller inte.

I två av domarna har målsägande på grund av alkohol inte förstått att samlaget ägt rum förrän efteråt då de inte varit vid medvetande eller saknar minne av händelsen. Målsägande har på så vis inte initierat eller samtyckt till umgänget och inte heller kunnat göra något motstånd. Det finns dock de som väljer att inte göra motstånd vilket främst tycks fungera som en överlevnadsstrategi då de är rädda för ytterligare våld om de inte är medgörliga. I dom nr. 4 verkar det snarare handla om en känsla av maktlöshet inför situationen då målsägande låter den tilltalade ha samlag med henne trots att hon inte vill.

I merparten av domarna beskrivs motståndet bestå i att målsägande bland annat protesterar, försöker knuffa undan, skriker eller slår. Hur omfattande eller tydligt detta motstånd är tas upp och diskuteras i domarna då parterna ofta kan ha olika uppfattningar angående detta. I citatet nedan får den tilltalade uppge hur han tolkade målsägandes agerande:

Den tilltalades uppgifter om att det var kontrasten till dess protester, då målsägande tjöt till eller markerade tydligt med kroppen eller med handrörelser, som gjorde att han uppfattade hennes lågmälda användande av orden "nej" och "sluta" under samlaget som en del av det sexuella spelet som innefattas i dominanssex. Han har också berättat hur han kroppsligen och verbalt stämde av med målsägande att hon fortlöpande samtyckte till det som hände.

(Dom nr. 7, s.23)

Som vi kan se i detta utdrag så är det inte bara vad målsägande säger eller gör som beskrivs utan även nyanserna och kontrasterna av det och tingsrätten diskuterar sedan vidare om huruvida den tilltalade borde uppfattat målsägandes ovilja till det som skedde. Trots det uppenbara intresset av både omfattningen och nyanserna av motståndet så har detta inte tagits upp som en inverkan på trovärdigheten eller tillförlitligheten i nio av domarna. I dom nr. 9 står däremot följande under avsnittet för motiveringen av målsägandes trovärdighet och tillförlitlighet:

Målsägande har uppgett att hon kände sig uppgiven och rädd och att hon därför inte gjorde något egentligt motstånd, att hon inte skrek mer än vid ett par tillfällen och att hon inte kände på dörren, som hon uppfattade som låst.

(Dom nr. 9, fall nr. 2, s.53)

Om detta är något som målsägande själv uppgett eller om hon blivit ifrågasatt gällande sitt motstånd framgår inte, tingsrätten har dock funnit det relevant att ta med detta under just det aktuella avsnittet. Ytterligare en dom, dom nr. 7, beskriver att anledningen till att målsägandes protester var så dämpade kan ha berott på rädsla. Detta redogörs det däremot inte för i samband med bedömningen av trovärdighet och tillförlitlighet. I samma dom har målsägande själv uppgett att hon trots rädsla för upptrappat våld borde gjort mer motstånd och tydligare signalerat att hon inte samtyckte till det som hände. Så det faktum att målsägande behöver försvara eventuell passivitet samt att målsägande lägger skuld på sig själv trots att hon var rädd för upptrappat våld visar att det förväntas att målsägande ska visa sitt motstånd tydligt. Detta går i linje med tidigare forskning och det som Randall (2010) och Ellison och Munro (2009) funnit i sina studier. Så sammanfattningsvis går det att utläsa att en viss förväntan om motstånd finns men att eventuell avsaknad anses giltigt så länge det är för att målsägande var rädd för upptrappat våld. Trots det stora intresset för målsägandes motstånd så verkar dock inte tingsrätten överlag lägga någon värdering i detta när det kommer till trovärdighet- och tillförlitlighetsbedömningen.

Christies (2000) teori om det ”Idealiska offret” nämner inget om hur ett brottsoffer bör bete sig under händelsen och därmed inte heller hur ett eventuellt beteende kan påverka offerstatusen. Då tidigare forskning och även, till viss del, vår studie pekar på betydelsen av agerandet under händelsen skulle detta kunna vara något teorin borde kompletteras med.

7.4. Agerande efter händelsen

Ovan beskrivs alltså hur det i domarna talas om målsägandes agerande under den påstådda våldtäkten. Vad som, utöver detta, har fått ta stor plats i de domstolsprotokoll som analyserats är målsägandes agerande och tillstånd efter händelsen. Beskrivningen av hur målsägande har känt och betett sig efter den aktuella händelsen är något som framkommer i samtliga parters utsagor och som även kommenteras av möjliga vittnen och sakkunniga.

Dessa typer av redogörelser har i alla de aktuella domarna fått mycket stort utrymme och är något som, som ovan nämnts, har kommenterats av och återigen diskuterats i de fall då vittnen har kallats in. I dom nr. 5 blir denna beskrivning av målsägandes agerande mycket omfattande då det redogörs för hur målsägande har uppfattats av olika personer. Ett av vittnena, målsägandes vän, beskriver hur en typ av personlighetsförändring har skett i samband med den påstådda våldtäkten.

Hon tycker att målsägande har förändrats sedan den aktuella händelsen. Målsägande är en glad och social person. Under praktiken i skolan var målsägande nedstämd och jätteledsen. Målsägande var också frånvarande från skolan. Hon tycker att det var en stor förändring.

(Dom nr. 5, s. 70)

I denna dom har även uttalande från läkare gjorts. En kurator på akutmottagningen som målsägande har besökt vittnar om dennes tillstånd och menar att målsägande har befunnit sig i ett ihållande depressionstillstånd med bland annat svår ångest och sömnsvårigheter.

... målsägande hade också svårt att sova. Nedstämdhet och ett ihållande depressionstillstånd liksom koncentrationssvårigheter hos målsägande kom efter hand.

(Dom nr. 5, s. 67)

I samband med detta vittnes redogörelse för målsägandes mående och agerande efter den påstådda händelsen förklarar vittnet även hur de reaktioner som uppkommer hos målsägande är helt i regel med hur andra offer för våldtäkt brukar reagera. Det förklaras bland annat att avbokningen av samtalstider inte nödvändigtvis behöver betyda att patienten mår bättre utan kan snarare vara ett tecken på att depressionen förvärrats och att man därför måste ta en paus även från samtal med en kurator.

Detta, att vittnen i egenskap av sin profession kallas in för att kommentera målsägandes agerande, tycks vara genomgående för alla de domar som är aktuella för detta arbete och i dom nr. 3 blir detta extra tydligt då samtliga poliser som var på plats strax efter den aktuella händelsen har fått återge hur målsägande betedde sig och agerade. Poliserna som var först på plats berättar hur målsägande uppträdde chockartat och förtvivlat. Hon var enligt dem mycket svår att hantera vilket citaten nedan vittnar om.

Kollegan Johan försökte ta hand om tjejen men han hade problem med henne, det gick inte att lugna henne. Hon fortsatte skrika att hon blivit våldtagen och försökte ta sig loss.

(Dom nr. 3, s. 20, Johan är ett fingerat namn)

I början var det svårt att få kontakt med tjejen. Hon kröp på marken och var i rörelse hela tiden, det blev nästan en brottningsmatch för att få henne att lugna ned sig. Han minns det som att de var på marken hela tiden. När hon lugnat sig lite frågade han om det har hänt något och då fick hon panik och skrek och grät.

(Dom nr. 3, s. 21)

Något annat som är värt att påpeka vad gäller dessa beskrivningar av målsägande är hur deras egna redogörelser i vissa av fallen har ifrågasatts och sedan konstaterats som falska. I dom nr. 2, dom nr. 9 samt dom nr. 10 har målsägande lämnat oriktiga uppgifter till polisen, vilka de senare tar tillbaka och menar beror på dels det chocktillstånd de befann sig i, dels rädslan att framstå som icke trovärdig i rättens ögon. I dom nr. 2 har målsägande till en början nekat till att den påstådda våldtäkten ägt rum för att sedan, då bevis i form av en film av händelsen presenterats, ändra sig och hävda våldtäkt. Målsägande i denna dom har även, efter händelsen, fått utstå en mängd olika hot och trakasserier från allmänheten, vilka kan ha påverkat hennes beteende. I dom nr. 9, fall nr. 1, har målsägande under det inledande skeendet av förundersökningen hävdats att hon inte vet vilka de tilltalade är, vilket sedan motbevisats och förklarats med att hon varit rädd för att ange männen. Vad gäller dom nr. 10 har ett par oriktiga uppgifter lämnats av målsägande. Dessa har benämnts tidigare i detta avsnitt och rör bland annat anledningen till varför hon befann sig på den plats där våldtäkten sägs ha ägt rum. Senare in i rättsprocessen erkänner målsägande att hon tagit sig till platsen för att köpa droger och att hon inte ville ange detta då hon var rädd att det skulle få henne att verka mindre trovärdig.

I domarna ovan har alltså målsägande tagit tillbaka tidigare lämnade uppgifter. I dom nr. 8 har liknande omständigheter förekommit men här står målsägande fast vid sin första utsaga om att hon varit chockad, rädd och paralyserad och därför inte lämnat den båthytt där våldtäkten skall ha ägt rum. Detta menar tingsrätten strider mot den filmsekvens som tagits från en övervakningskamera och som visar en målsägande som, i deras mening, inte uppträder på det sätt hon själv påstår.

Tingsrätten finner redan här anledning anmärka att, såvitt framgår, målsägande på de korta filmsekvenser som spelats upp, inte visar tecken på att ha varit i chock eller på annat sätt upprörd.

(Dom nr. 8, s. 6)

Vad gäller trovärdighetsbedömningen verkar det, som att ett lämnande av oriktiga uppgifter är något som tingsrätten reagerar på och väger in i den bedömning som görs utav målsägandes utsaga. Detta är något som redovisats tidigare i detta resultatavsnitt men som blir extra tydligt i dom nr 10 där tingsrätten skriver:

Målsäganden har konfronterats med sina tidigare lämnade uppgifter utan att kunna lämna någon godtagbar förklaring till varför hon nu, ännu en gång, har ändrat dem. Hon kan ha korrigerat sina uppgifter för att framstå i bättre dager och för att hon tror det ökar hennes möjligheter att bli trodd. Oavsett vilket minskar detta trovärdigheten i hennes uppgifter.

(Dom nr. 10, s. 46)

I dom nr. 2 där målsägande till en början försvarat de tilltalade finns det stödbevisning i form av en videoinspelning. Målsägande har även, som ovan nämnts, gett en utförlig beskrivning av hur tiden efter händelsen har varit fylld av trakasserier och hot. Detta är uppgifter som tingsrätten i sin bedömning istället anser styrka anklagelserna om våldtäkt. Likt detta fall är det stödbevisning som, i domarna nr. 8 och nr. 9, väger upp för de felaktiga uppgifter som lämnats och till viss mån påverkar trovärdigheten och tillförlitligheten hos målsägandena.

I majoriteten av domarna har alltså utsagor och redogörelser för hur målsägande betett sig och agerat efter den påstådda våldtäkten fått mycket stort utrymme. Vittnen har kallats in för att beskriva viss personlighetsförändring och professionell hjälp som målsägande har varit i behov av. Samtliga målsägande har även själva beskrivit hur de under en tid efter händelsen har mått mycket dåligt vilket det tycks ha tagits hänsyn till i många av

trovärdighetsbedömningarna. Det skall dock poängteras att det i nästan alla fall har hänvisats till stödbevisning och vittnen vilka bekräftar det dåliga mående som till viss del har lett fram till den bedömning som gjorts av målsägandes trovärdighet och tillförlitlighet.

Dessa ovanstående typer av utsagor är ingenting som vi anser oss kunna koppla till den teori som Christie (2000) presenterat om det idealiska offret då denna, som nämnts under förgående rubrik, inte beskriver hur offret ska bete sig under eller efter brottstillfället. Den tidigare forskning som finns på samma ämne är dock i allra högsta grad relevant för analysen av dessa utsagors betydelse.

Randall (2010) visar i sin studie hur kvinnor förväntas agera på ett visst sätt och om detta inte uppfylls riskerar de att ses som mindre trovärdiga. Ellison och Munro (2009) fann i sin studie att kvinnorna bör agera känslösamt och upprört för att domstolen skall bedöma dem som mer trovärdiga. Den australienska studien från 2004 fann att fyra punkter av egenskaper hos kvinnan kan påverka, varav alla punkter på något sätt rör det som vi har benämnt som agerande efter händelsen. I det aktuella materialet finner vi belägg för att alla de punkter som tas upp i studien har haft viss betydelse för den trovärdighetsbedömning som har gjorts. I dom nr. 10 kan, efter vår granskning, målsägandes agerande sägas brista inom alla dessa punkter om hur kvinnan bör bete sig för att ses som fullt trovärdig i rättens ögon. Två av dessa punkter, vilka har fått stor betydelse för målsägande i denna dom, får oss att reagera lite extra och handlar om hur viktigt det anses vara att kommunicera det som hänt på ett konsekvent och sakligt vis. Att alla människor inte har samma verbala förmågor är inget nytt och vi finner det därför anmärkningsvärt att just detta kan påverka utfallet i en dom av denna typ.

I övrigt finner vi det intressant hur det kan läggas så stor vikt vid just denna typ av faktor och att domstolens medlemmar då inte, som Diesen och Diesen (2013) föreslår, utbildas särskilt i dessa frågor. Att veta hur ett våldtäktsoffer reagerar och hur det kan få betydelse för målsägandes sätt att uppfattas borde ligga i domstolens intresse och skulle i vår mening kunna bidra till en något mer säker bedömning av just trovärdighet och tillförlitlighet hos målsägande. I dagens läge tycks det dock vara viktigt för rätten att på något sätt kunna styrka att målsägandes beteende och agerande efter händelsen har varit på det sätt som hon uppgett. Vittnen och sakkunniga har återgivit hur målsägande har förändrats efter den påstådda händelsen samt förklarat hur vissa typer av beteenden kan bero på depression och chock över det som hänt. Det kan således antas, av vittnenas utsagor att bedöma, att några av dem är kallade att vittna just av den orsaken att de kan beskriva hur målsägande har agerat och mått efter händelsen. Vi ser det därför som en nödvändig åtgärd att det ges utbildning till de som är

yrkesverksamma inom domstolar då det, som ovan nämnts, tycks läggas stor vikt vid just kvinnans agerande. Att genom utbildning kunna visa på de olika sätt en våldtagen kvinna kan agera efter händelsen, och på så vis slå hål på de myter och föreställningar som existerar, skulle kunna underlätta processen.

7.5. Alkohol och droger

Utifrån det aktuella urvalet har alkohol och droger visat sig vara en betydande faktor då det är inblandat i nio av de tio domarna. Detta går i linje med BRÅ:s kortanalys där de fann en stark koppling mellan berusning och våldsbrott, varav sexualbrott ingår i den kategorin (BRÅ 2015). Vad vi fann intressant är att beroende på berusningsgrad så verkar detta antingen kunna fungera stjälpande eller hjälpande för målsägande. I fyra av domarna, dom nr. 1, 2, 5 och 6, där det framkommit att målsägande varit kraftigt berusad har tingsrätten bedömt att hon varit i en särskilt utsatt position, alltså att handlingen passar in under andra stycket i lagrummet för våldtäkt för att den tilltalade då har utnyttjat målsägandes tillstånd av berusning eller drogpåverkan. Ett exempel på hur en sådan motivering från tingsrätten kan se ut följer nedan.

Hon är glansig runt ögonen, sludrar när hon pratar och förefaller ha svårt att hålla sig uppe på benen och hon behöver stödja sig mot väggen. Att de tilltalade skulle vara ovetande om detta hennes tillstånd, menar tingsrätten är uteslutet... Det är således ställt utom varje rimligt tvivel att målsägande vid tidpunkterna för samlagen med såväl tilltalad 1 om tilltalad 2 befunnit sig i en särskilt utsatt situation. Samtliga tilltalade måste också ha insett detta.

(Dom nr. 2, s. 22)

Vad som är gemensamt för dessa fyra domar är att berusning inte tycks inverka på tingsrättens uppfattning av målsägandes trovärdighet. Däremot tas det upp huruvida uppgifterna i utsagorna är tillförlitliga, detta främst för att minnet av händelsen kan vara bristfällig. Trots detta i åtanke bedöms de vara tillförlitliga då annan bevisning och vittnens utsagor stödjer målsägandes påståenden. I dom nr. 5 bedöms målsägande trovärdigt beskriva händelsen utifrån följande resonemang:

Av hennes uppgifter framgår att hon druckit alkohol under kvällen och att hon efter det att hon skildes åt från Sekretess NN8 vid cirka 23.30-tiden den 27

februari 2015 kände sig som kraftigt berusad och att hon har minneslucka hur hon kom till de tre tilltalades hytt. I detta avseende kan tingsrätten konstatera att målsägande på ett trovärdigt sätt har beskrivit hur hon kände av berusningen. Målsägande har också under förhöret varit tydlig med att ange vad hon minns och vad hon inte minns. Hon har också angett när hon har varit osäker. Det finns inget som tyder på att hon medvetet skulle lämna felaktiga uppgifter.

(Dom nr. 5, s. 94)

I de fall då målsägande varit så berusad att hon i och med det befunnit sig i en särskild utsatt situation tycks tingsrätten ha inställningen att de minnen hon väl kan återge ges med trovärdighet, detta för att hon förklarar när hon minns kontra inte minns och inte medvetet skulle lämna felaktiga uppgifter. Vi ställer oss lite frågande till detta och vad de baserar det på, alltså att om hon säger att hon återger vad hon minns och inte innebär det även att hon inte skulle lämna felaktiga uppgifter medvetet. Så med andra ord tycks en hög berusningsgrad kunna fungerade hjälpande då målsägande dels kan anses befinna sig i en särskild utsatt situation samt att tingsrätten inte finner anledning för målsägande att ljuga om de saker hon väl säger sig minnas.

I de fall då målsägande varit påverkad men inte bevisligen varit väldigt berusad tycks tillförlitligheten ifrågasättas hårdare, till exempel i dom nr. 10, och skulle då kunna ses som mer stjälpande. Här skrivs det att målsägandes missbruksbakgrund och det faktum att hon hade substanser i kroppen vid händelsen har betydelse för fallet. På vilket sätt hennes bakgrund av missbruk inverkar just för denna händelse framgår inte. Däremot lyfts det fram att hennes perceptionsförmåga kan ha varit nedsatt till följd av de substanser hon hade i kroppen vid det aktuella tillfället. Om tingsrätten menar att hennes uppfattningsförmåga kan ha varit påverkad av hennes tidigare missbruk, alltså i form av något bestående men, framgår inte heller. Med andra ord står det att hennes missbrukarbakgrund har betydelse, men inte på vilket sätt. Vad som dock poängteras är följande:

Har ett händelseförlopp väl kunnat bevisas saknar däremot målsägandes bakgrund och eventuella missbruk betydelse. Det finns ingen anledning att se mindre allvarligt på brottslighet som riktar sig mot personer som t.ex. har eller har haft ett missbruk.

(Dom nr. 10, s. 17)

Första meningen i ovan citat kan ifrågasättas då det omvänt innebär att om ett händelseförlopp inte kan bevisas så har målsägandes bakgrund och missbruk betydelse. Varför missbruket då får betydelse framgår inte och på vilket sätt ges det inte heller någon riktig förklaring till. Det kan antas att det är för att missbruket kan ha gett kognitiv nedsatthet och att målsägande på så vis kan minnas fel eller helt enkelt kan ha inbillat sig händelsen.

Målsägande blir i dom nr. 10 ifrågasatt gällande sin tillförlitlighet på flera faktorer där hennes berusning är en av de mer betydande. Tingsrätten skriver att chock och rädsla, samt våld och berusning är rimliga förklaringar till att hennes minnesbilder är otydliga. Vidare står det att förklaringarna är naturliga och begripliga och att dessa kan, som det uttrycks i domen, vara ”hänförliga till målsäganden som person eller till den händelse som hon berättar om” (Dom nr. 10, s. 43). Här går det att fråga sig vilka egenskaper eller andra faktorer de menar är hänförliga till henne som person och kanske viktigast av allt varför dessa i så fall är relevanta. Även här går det att misstänka att de syftar på målsägandes missbrukarproblematik.

Så när det kommer till alkohol och droger verkar detta, i första hand, inte påverka trovärdigheten, däremot kan det vara negativt för tillförlitligheten. Detta är kanske inte så förvånande då berusning, beroende på grad, kan ha stor inverkan på minnet. I den tidigare forskningen framgår det att alkohol och droger kan vara problematiska då det innebär att kvinnan utsätter sig för en risk genom att förtära det (Randall 2010; Gotell 2008). Kvinnor förväntas, som nämnt, att undvika och beräkna de beteenden och platser som kan innebära en risk. Som Christie (2000) skriver ska personen befinna sig på en plats den inte kan klandras för samt vara engagerad i ett respektabelt projekt. Med andra ord skulle det kunna påstås att om en kvinna befinner sig ute på krogen och dricker alkohol skulle det kunna innebära att en legitim offerstatus är svårare att uppnå. Vad som gått att utläsa ur de aktuella domarna är att det inte verkar ha inverkat negativt på trovärdigheten och att kvinnorna inte klandras för detta. Däremot som vi påpekat innan kan tillförlitligheten uppfattas som lägre då minnet och uppfattningsförmågan påverkas.

7.6. Ifrågasättande av karaktär

I en av domarna har det framkommit uppgifter vilka kan ses som mycket irrelevanta för den prövning av brott som domstolen skall göra. Om dessa uppgifter har presenterats i samband med en fråga eller under en fri redogörelse för händelseförloppet är inte fastställt för alla men

på grund av den tidigare forskning som presenterats i denna uppsats finns det skäl att analysera och fundera över varför just dessa uttalanden finns med i domstolsprotokollet. Uppgifterna gäller delvis de som har lämnats av målsägande i dom nr. 5 och som bland annat rör målsägandes klädsel vid den påstådda våldtäkten samt hennes sexuella erfarenhet.

I domen presenteras målsägandes utsaga efter meningen "målsägande har i huvudsak berättat följande". I ett av de efterkommande styckena går det att finna nedanstående citat.

Den aktuella kvällen hade hon svarta byxor, vitt linne, vit blus och en svart kavaj, som hon alltså tog av.

(Dom nr. 5, s. 14)

Utöver detta förekommer det, som ovan nämnts, även beskrivelser av målsägandes sexuella erfarenheter vilket citatet nedan vittnar om.

På fråga om hennes sexuella erfarenhet, så har hon aldrig haft gruppsex eller "trekant". Hon vill heller inte ha det och har inte drömt om det. Hon är heller inte intresserad av sex som innehåller våldsinslag. Innan tillfället i hytten så var det en vecka till tio dagar innan som hon senast hade samlag eller sexuell aktivitet.

(Dom nr. 5, s. 24)

Ovan presenterade citat är utan tvekan de mest förvånande i vårt material. På vilket sätt detta skulle ha relevans för den rättsliga bedömningen har vi svårt att se. Det kan, utifrån tidigare forskningsresultat (se Diesen & Diesen 2013), antas att detta tagits upp under huvudförhandlingen av den anledningen att om målsägande framställs som mer "promiskuös" kan det betyda att hon i själva verket var med på det som hände. Precis som förarbetena, till lagändringen 2005, beskriver att målsägandes kläder inte ska ifrågasättas, bör även målsägandes sexuella erfarenhet vara irrelevant för rättegången. Även om det tagits med i domstolsprotokollet har det inte uttryckts att det inverkat på trovärdighets- och tillförlitlighetsbedömningen.

Andra exempel på detta är där den tilltalande gör uttalanden om målsägande, vilka kan ge skäl för att ifrågasätta målsägandes karaktär. Om dessa påståendes görs i förhoppning om att målsägande ska ses som mindre trovärdig är dock svårt att svara på. I dom nr. 9, fall nr. 1, påstår den tilltalade att målsägande är prostituerad och att det är så de träffats och att hon nu i

efterhand försöker "sätta dit" honom. Alla dessa uppgifter är något som målsägande säger är falska.

8. Avslutande Diskussion

8.1 Slutsatser

Syftet med den här studien har varit att undersöka hur målsägandes offerstatus påverkar dennes trovärdighet och tillförlitlighet i domslut. Vad vi funnit är att vissa faktorer relaterade till offerstatus kan tyckas ha inverkan på trovärdigheten och tillförlitligheten och att målsägandes agerande efter händelsen är den faktor som ges mest betydelse för trovärdighetsbedömningen. Det är vanligt förekommande att tingsrätten uttrycker att detta, tillsammans med andra omständigheter, styrker att den påstådda händelsen har ägt rum. Vad gäller de andra faktorerna finner vi inga eller få exempel där tingsrätten har tagit de i beaktning i trovärdighetsfrågan. Därför kan vi inte med säkerhet säga att de andra teman som det redogjorts för i denna uppsats, utöver agerande efter händelsen, är några som tingsrätten generellt sett tar eller ska ta hänsyn till i bedömningen. Däremot kan vi ställa oss frågande till varför de tycks ha fått betydelse i enstaka fall och inte i andra.

Vad gäller bedömningen av kvinnans tillförlitlighet är det tema som handlar om alkohol och droger det som är mest framträdande. I majoriteten av de domslut där alkohol och droger har diskuterats har tingsrätten funnit att detta kan påverka tillförlitligheten i kvinnans utsaga. Det ska dock poängteras att tingsrätten i många av fallen senare har kommit fram till att uppgifterna trots detta är tillförlitliga, men att det i enstaka fall får betydelse om kvinnan varit påverkad av alkohol och droger.

I sin helhet kan vi, utifrån våra fynd, inte påstå att kvinnor i våldtäktsärenden till fullo behöver anpassa sig efter de föreställningar som finns om offer för att ses som trovärdiga. Vi finner däremot att det är ovan nämnda faktorer som har störst inverkan på trovärdigheten och tillförlitligheten och att hänsyn, i de aktuella domarna, inte tycks tas till vissa faktorer som tidigare visat sig vara betydelsefulla, som till exempel motstånd. Med andra ord kan vi inte se att en fullständig och legitim status som offer, utifrån hur det beskrivs i tidigare forskning och i Christies teori, är en nödvändighet för trovärdighet och tillförlitlighet. Däremot är vissa anpassningar i beteende gynnsamma.

Christies (2000) teori har till stor del varit möjlig att applicera på den studie vi genomfört, vilket vi redogjort för under analysavsnittet. Det har även påpekats när teorin inte varit förenlig med undersökningens resultat eller när den rent av varit bristfällig och inte täcker alla aspekter. Som nämnt tidigare tar inte teorin upp hur ett brottsoffer ska agera under eller efter händelsen. Dessa är faktorer som vi och tidigare forskning funnit vara relevanta, åtminstone när det gäller våldtäktsoffer. Fastän vi då påstått att teorin kanske bör kompletteras med dessa aspekter har vi förståelse för problematiken med det. Då teorin är allmän för alla brottstyper och brottsoffer är det självklart svårt att formulera ett agerande som skulle vara universellt för alla typer av brottsoffer. Det agerande vi funnit vara gynnsamt för ett våldtäktsoffer behöver inte vara detsamma för till exempel ett rånoffer. Teorins allmänna karaktär är med andra ord något som är både dess styrka och dess svaghet.

Avslutningsvis vill vi säga att tingsrätten, på grund av alla sina förhållningsregler, utformar domarna och uttrycker sig på ett visst sätt vilket gör att andra möjliga motiveringar inte framgår. Det kan även vara så att vissa faktorer undermedvetet påverkar tingsrätten i dess bedömning och därmed inte uttryckligen beskrivs i domsluten. Detta innebär med andra ord att vissa faktorer som vi undersökt i denna studie i själva verket skulle kunna ha mer betydelse för bedömningen av trovärdighet och tillförlitlighet än vad som står men att de medvetet eller omedvetet utesluts i motiveringen.

8.2 Framtida forskning

I denna studie har, som ovan nämnts, materialet avgränsats till att enbart gälla domstolsprotokoll. Detta har varit det mest lämpliga för det arbete som ovan har redogjorts för, men andra tillvägagångssätt skulle möjligtvis kunna ge andra eller mer djupgående resultat. Något som har diskuterats i den inledande fasen av detta arbete är huruvida en analys av förundersökningsprotokollen, för samma ärenden, hade kunnat ge en mer grundlig förklaring till och klar bild av vilka egenskaper och faktorer hos målsäganden som får betydelse för bedömningen. I dessa protokoll framgår det på ett tydligare sätt varför målsägande berättat om händelsen på det sätt som hon gjort och om hon fått vissa eventuella frågor som i sin tur kan vittna om hur poliser ser på kvinnans offerstatus. En sådan undersökning skulle dock enbart ge en bild av hur polisen bedömer målsägande som trovärdig eller tillförlitlig och på så sätt inte säga något nytt om den rättsliga bedömning som vi i detta arbete har fokuserat på. Att undersöka hur kvinnor bedöms redan i utredningsskedet av

rättsprocessen skulle dock vara av viss relevans för detta forskningsområde då det som kvinnan säger i polisförhör även, till viss del, är det som redogörs för i domstolsförhandlingen. Det kan även vara så att kvinnans utsaga formas i detta tidiga skede och sedan blir det som hon fortsättningsvis kommer att berätta under domstolsförhandlingarna.

Ett annat tillvägagångssätt som skulle kunna fördjupa denna analys är observationer i rättssalen. På detta sätt skulle forskaren kunna skapa sig en egen bild av hur det förhåller sig mellan målsägande och rätten. Att sedan jämföra dessa observationer med de protokoll som förts och de domslut som beskriver vad tingsrättens trovärdighets- och tillförlitlighetsbedömning är baserad på är en mycket intressant idé som alltså skulle kunna ge andra resultat än de som vi presenterat här. Detta är ett arbete som skulle behöva genomföras under en längre tidsperiod då domstolsprotokollen för de ärenden som observeras måste inväntas.

Till sist vill vi även tillägga att det förslag om utbildning, att ge kunskap om de olika sätt ett våldtäktsoffer kan agera på, för nämndemän och domare vilka dömer i dessa typer av ärenden är något vi finner mycket intressant. En framtida studie som jämför trovärdighets- och tillförlitlighetsbedömningar gjorda av utbildade nämndemän och domare med de bedömningar som görs av icke utbildade nämndemän och domare välkomnas därför starkt.

9. Källhänvisning

9.1 Litteratur

Asp, P. & Ulväng, M. (2014). *Straffrätt – En kortfattad översikt*. Uppl 1:2. Uppsala: Iustus Förlag AB

Bergenlöv, E., Lindstedt Cronberg, M. & Österberg, E. (2002). *Offer för brott - våldtäkt, incest och barnamord i Sveriges historia från reformationen till nutid*. Lund: Nordic Academic Press

Christie, N. (2000) Det idealiska offret. I Åkerström, M. & Sahlin, I. (red). *Det motspänstiga offret*. Lund: Studentlitteratur. Kap 2 s. 46 – 62.

Denscombe, M. (2009). *Forskningshandboken – för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*. Uppl 2. Lund: Studentlitteratur.

Diesen, C & Diesen, E.F. (2013) *Övergrepp mot kvinnor och barn – den rättsliga hanteringen*. Uppl 2:1. Stockholm: Nordstedts Juridik AB.

Hennink, M., Hutter, I. & Bailey, A. (2010). *Qualitative research methods*. SAGE Publications Inc.

May, T. (2011). *Samhällsvetenskaplig forskning*. Uppl 2:2. Lund: Studentlitteratur.

Rennstam, J. & Wästerfors, D. (2015). *Från stoff till studie – Om analysarbete i kvalitativ forskning*. Lund: Studentlitteratur AB.

Sutorius, H. (2014). *Bevisprövning vid sexualbrott*. Stockholm: Nordstedts Juridik

9.2 Artiklar

Brottsförebyggande rådet (2007). Brottsoffer: perspektiv på det brottsförebyggande arbetet. Stockholm: Brottsförebyggande rådet information och förlag. Hämtad 2018-04-18 från https://www.bra.se/download/18.cba82f7130f475a2f180009994/1371914725686/2007_ideskriфт_15_brottsoffer.pdf

Brottsförebyggande rådet (2015). Alkohol- och drogpåverkan vid misshandel, hot, personrån och sexualbrott. Hämtad 2018-05-07 från

https://www.bra.se/download/18.779f51ff14b839896444f1/1424700908919/2015_Kortanalys_Alkohol_och_drogp%C3%A5verkan.pdf

Ellison, L. & Munro, V. E. (2009). Reacting to rape: Exploring mock jurors assessment of complainant credibility. *The British journal of criminology*. 49(2), 202 – 219.

<https://doi.org/10.1093/bjc/azn077>

Ericson, R., Baranek, P. & Chan, J. (1991). Representing order: Crime, Law, and Justice in the News Media. *Milton Keynes*: Open University Press.

Finch, E. & Munro, V. E. (2005). Juror Stereotypes and Blame Attribution in Rape Cases Involving Intoxicants: The Findings of a Pilot Study. *British Journal of Criminology* 25. Doi: 10.1093/bjc/azh055

Gotell, L. (2008). Rethinking Affirmative Consent in Canadian Sexual Assault Law: Neoliberal Sexual Subjects and Risky Women. *Akron Law Review*: 41(4) Article 3

Lievore, D. (2004). Victim Credibility in Adult Sexual Assault Cases. *Trends & Issues in crime and criminal justice*, Australian institute of criminology. No. 288

Menaker, T. A. & Cramer, R. J. (2012). The Victim as Witness: Strategies for Increasing Credibility Among Rape Victim-Witnesses in Court. *Journal of Forensic Psychology Practice*, 12:424–438. DOI: 10.1080/15228932.2012.713829

Randall, M. (2010). Sexual Assault Law, Credibility, and “Ideal Victims”: Consent, Resistance, and Victim Blaming. *Canadian journal of women and the law*. Vol. 22. doi: 10.3138/cjwl.22.2.397

9.3 Webbällor

Göteborgsposten (2017). *Hård kritik efter friande i Fittjafallet*.

<http://www.gp.se/nyheter/sverige/h%C3%A5rd-kritik-efter-friande-i-fittjafallet-1.4946627>.

[2018-04-26]

PsycholoGenie - <https://psychologenie.com/the-fight-flight-freeze-response-to-stress> [2018-05-16]

Brottsförebyggande rådet (2018) *Våldtäkt och sexualbrott*. <https://www.bra.se/brott-och-statistik/statistik-utifran-brottstyper/valdtakt-och-sexualbrott.html> [2018-04-11]

9.4 Juridiska källor

SFS 1964:166. *Om rätt till åtal och om målsägande*. Stockholm: Justitiedepartementet

SFS 2010:370. *Om straffmätning och påföljdseftergift*. Stockholm: Justitiedepartementet

SFS 2013:365. *Om sexualbrott*. Stockholm: Justitiedepartementet

Proposition 2013/14:194. *Skärpt straff för mord*. Stockholm: Justitiedepartementet